

HET ZWIJGEN

Dagboek 1987-2006

Eerste druk juni 2026

© Copyright 2026 ERVEN J.J. VOSKUIL EN UITGEVERIJ VAN
OORSCHOT, AMSTERDAM

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

J.J. Voskuil

Het zwijgen

DAGBOEK deel 7

1987–2006

Uitgeverij Van Oorscot
Amsterdam

Bezorgd door Thomas van Grafhorst, Detlev van Heest en
Mirjam Lucassen.

(1987)

woensdag 1 juli. Allebei gammel en met hoofdpijn opgestaan. Bij mij trok hij snel weg naar een plaats diep in mijn hoofd, maar L. hield hem de hele dag. Een boek van Naipaul gehad (*The Enigma of Arrival*) en de plaat van *The Singing Detective* met evergreens uit de jaren veertig en veel rozen. Van het Bureau was er gisteren door Rob en John ook nog een groot boeket gebracht, voor L., zodat we tussen de bloemen in de warmte zitten koffie te drinken.* Met de trein naar Ede. De trein gemist op één minuut en vervolgens de bus naar Otterlo, ook op één minuut. Voor het station, op een terras, onder een parasol, met uitzicht op een enorme parkeerplaats, wat gedronken. Naast ons vier oude, zeer plat pratende mensen die me een beetje irriteerden, hoewel ik van hun dialect wel houd (het lijkt op Zwols), waar-

* Voskuil vierde zijn 61e verjaardag. Hij kreeg de langspeelplaat *The Singing Detective. Music from the BBC-TV serial written by Dennis Potter* (1986). Jaap van Marle, directeur van het P.J. Meertens-Instituut, had Voskuil op 30 juni 1987, zijn allerlaatste werkdag, een hoge koninklijke onderscheiding willen bezorgen wegens dertig jaar trouwe dienst en zijn grote verdiensten voor de wetenschap. Lousje Voskuil-Haspers werd hierover op 14 november 1986 door Van Marle telefonisch gepolst. Ze antwoordde hem op 21 november 1986 schriftelijk: 'In vervolg op ons telefoongesprek van vrijdag j.l. deel ik u hierbij maar even zwart op wit mee, om alle twijfel weg te nemen: mijn man zou zeker geen lintje willen. Ik hoefde daar niet lang meer over na te denken. Het overviel me vorige week een beetje. U hoeft daar dus geen moeite voor te doen.' Zo werd Voskuil een zitvleesonderscheiding onthouden.

schijnlijk omdat ik moe was. Maar ten slotte waren we om half drie dan toch op de Hoge Veluwe. Door De Plijmen en door de enorme ruimte van de Oud-Reemsterhei, in een warme stilte in de zon, naar Rijzenburg gelopen. Een grote kudde moeflons en later nog wat herten en een nagenoeg naakte oude man met een fiets aan de hand midden op de hei gezien. Bij Rijzenburg gegeten.* Een overbeschaafde sfeer, geaffecteerd pratende proleten met een pijnlijk nauwgezet afgestemde muziek en twee obers die na elk stukje brood kwamen vragen of het naar wens was. Het eten was matig, niet bijzonder veel smaak, het intermezzo (een koude schotel) viel uit de toon en het nagerecht leek nergens naar, maar de prijs was afgestemd op de sfeer en loog er dus niet om. Toen we in de avond over de weg naar de halte liepen, kwam de bus juist aanrijden en we haalden de trein nog net, zodat aan het eind van de dag werd goedgeemaakt wat we aan het begin verloren hadden. L. verbaasde zich erover dat ik geen weemoed voel over het afscheid: ‘Het zijn toch aardige mensen? Ik ben er zelfs al nostalgisch over.’ Het zijn aardige mensen, maar ik voel er niets bij, nog niet, een dag als een vacantiedag. Ik denk dat ik geen fantasie heb. Hoogstens een licht gevoel van ruimte als ik aan het Bureau denk en vooral aan de verantwoordelijkheid die ik niet meer heb.

donderdag 2 juli. We worden om half negen wakker. L. heeft nog hoofdpijn. Bij het ontbijt zegt ze dat ik niet hoeft af te ruimen. Dat doet zij wel. ‘Of had je wel willen afruimen?’**

‘Ik denk dat ik het wel gedaan had.’

‘Maar het is toch geen zondag?’

Dat is waar.

‘Omdat ik nu natuurlijk niets te doen heb,’ zeg ik.

‘Maar doe je het dan ook zoals ik? Want de katten moeten hun boterfeestje hebben en ik doe het allemaal volgens een vast patroon.’

Ik denk dat ze bedoelt dat ik dan niet, zoals zondags, de ver-

* Restaurant De Rijzenburg, Koningsweg 17, Schaarsbergen.

** Vergelijk *De dood van Maarten Koning*, p. 5-7.

deler op de kraan mag draaien, een teer punt, omdat zij die er niet meer op wil hebben sinds hij los is gaan zitten, maar ik zie er ook tegen op om precies volgens voorschrift te moeten werken. Zoiets onthoud ik niet.

‘Ik zal het wel op mijn eigen manier doen,’ geef ik toe.

‘Dan doe ik het liever.’

Ik vind het best.

‘Of wil jij het doen?’

‘Laten we dat nou maar niet meteen willen beslissen,’ zeg ik.

‘Dat groeit toch vanzelf?’

‘Ja, maar dan moet het wel zoals ik het wil.’

‘Natuurlijk.’

‘Want anders wil ik het niet.’

‘Nee, natuurlijk niet. Jij mag beslissen.’

‘Dus wat doe je nu?’

‘Nu doe ik nog niets. Ik weet het nog niet.’

Er wordt gebeld.

‘Kun jij niet opendoen?’ vraagt ze. ‘Ik ben nog niet aangekleed.’

Ik heb mijn gebit nog niet in mijn mond en loop naar de slaapkamer.

‘Gauw dan!’ zegt ze. ‘Anders is hij weer weg!’

‘Maar ik heb mijn gebit nog niet in mijn mond!’

Er wordt weer gebeld.

Ik neem de hoorn van de haak en vraag wie er is.

Geluiden van de straat, geen antwoord.

Als ik het portaal op ga, wordt beneden in de gang hol geroepen. Ik loop op blote voeten voorzichtig de trap af. De post. Een pakje voor Van den Oever. Ik teken af, sorteer de rest van de post en klim weer omhoog.

‘Wat was dat?’ vraagt ze.

‘De post.’

‘Als hij dat maar niet elke ochtend gaat doen.’

‘Het was een pakje.’

Ze gaat onder de douche.

Ik sta een ogenblik besluiteloos in de kamer, loop naar mijn

bureau, ga aan de kleine tafel zitten en voeg aan het karwei-lijstje dat ik zondag heb opgesteld de klamboe toe. Dan sta ik weer op. Opnieuw dat gevoel van ruimte, aangenaam, maar ook onzeker, alsof ik midden op zee zit en nergens meer een bakken zie, terwijl mijn kompas onklaar is geworden. Ik kijk naar de doos met schaatsen op mijn bureau en naar het pak stafkaarten, overweeg om die te gaan bekijken en bedenk me dan. Eerst zitten. Ik pak mijn dagboek en begin te schrijven. Als ik drie regels geschreven heb, gaat de telefoon. Godaert. Hoe ik me voel nu ik met pensioen ben. Ik zeg dat ik daar pas sinds een half uur mee bezig ben en er nog niet veel over kan zeggen. Een gevoel van ruimte.

‘Nou, je zult merken hoe gauw die ruimte gevuld is.’

L. komt binnen en geeft me een papiertje. *Je moet de vuilniszak buiten zetten. Ik ben naar Pierewiet. Als Ans belt, moet je me roepen.*

‘Ik krijg zojuist een briefje dat ik de vuilniszak buiten moet zetten,’ zeg ik.

We maken een eind aan het gesprek.

Ik til de zak uit de bak, sla er een plastic bandje om en loop ermee naar beneden. De deur van het atelier van John staat open. Als ik terugkom, staat hij in zijn ruimte. ‘Goedemorgen,’ zeg ik, en bedenk als ik verder klim dat ik ‘dag’ had moeten zeggen. Ik pak mijn dagboek weer op. De zon is op de divan gekomen. Als ik ga zitten, ga ik op een uitloper van de stephanotis zitten. De plant kantelt en valt op de divan, een hoop aarde op het kleed. Ik sta weer op en haal de tafelschuier. Zo kom ik mijn pensioen wel door. Als ik weer ga zitten, staat de zon vol op mijn schrift. Het wordt te warm. Ik sta opnieuw op en ga achter in de kamer aan tafel zitten. L. komt binnen. ‘Waarom ga je niet in de achterkamer zitten?’ zegt ze. ‘Daar is het veel koeler.’

‘Laat me nu eerst maar even schrijven,’ weer ik af, want ik zit er net weer in en haar woorden leiden me af.

‘Maar dat kun je toch ook wel in de achterkamer doen? Als het daar nou veel koeler is!’

Ik pak het schrift weer op. In de achterkamer ligt alles nog

overhoop. De bedden zijn nog niet opgemaakt. Even overweeg ik om dat dan maar eerst te doen, maar de woorden woelen in mijn hoofd. 'De bedden zijn nog niet opgemaakt,' zeg ik, de kamer weer in komend. Ik ga opnieuw aan tafel zitten en schrijf na enige aarzeling verder.

Ze komt opnieuw binnen. 'Zo, de bedden zijn opgemaakt,' zegt ze. 'Je kunt er gaan zitten.'

'Ik schrijf dit eerst even af.'

'Nou heb ik de bedden opgemaakt en nu ga je er nog niet eens zitten!'

Het irriteert me. Ik wil schrijven. 'Kun je me nu niet mijn eigen weg laten vinden?' zeg ik. 'Als we elkaar nou eens met rust lieten.'

Ze wordt boos. 'Wat krijgen we nou?' zegt ze. 'Mag ik je niet eens meer goed doen? Ik heb speciaal de bedden opgemaakt zodat jij er kunt zitten en dan krijg ik een grote bek!'

Ik voel me meteen schuldig. 'Je krijgt geen grote bek.'

'Het lijkt er anders heel veel op!'

'Ik zeg alleen dat we het best onze eigen gang kunnen gaan.'

'Dus ik mag niet eens meer voor je zorgen? Als het daar nou koeler is!'

Ik pak mijn schrift op en ga naar de achterkamer. Ik hoor haar in de kamer en op de gang en luister. Ik meen te horen dat ze huult.

Ze komt binnen. 'Hoe kun je Godaert nou dat briefje voorlezen?' zegt ze. 'Dat was toch niet de bedoeling?'

'Dat kon best. Maar laat me nou even schrijven.'

'Je kunt me toch wel antwoord geven? Dacht je dat ik het leuk vind dat je alweer zo afgetrokken zit te schrijven? Denk je dat ik dat gezellig vind?'

'Als ik het niet had kunnen doen, had ik het niet gedaan,' zeg ik. 'Er moest toch een eind aan het gesprek gemaakt worden?'

'Het is toch wel aardig dat hij opbelt?'

'Jawel, maar ook wel een beetje kleverig.'

'Kun je nog wel koffie drinken?'

'Natuurlijk kan ik koffie drinken.'

Ze gaat naar de keuken en komt even later terug met de koffie.

Ik leg mijn schrift opzij.

‘Je mag wel doorschrijven,’ zegt ze.

Ik leg het dagboek weg en pak de krant. De telefoon gaat. L. blijft lang weg. Ans. Ze heeft een nieuwe uitzaaiing, nu aan een van haar ribben. L. had haar morgenochtend willen bezoeken. Dan kan ze niet. Terwijl L. vertelt wat ze gezegd heeft, merk ik dat ik moeite heb te luisteren. Het irriteert me. Ik wil alleen zijn. Hoe doe je dat? Ik vermoed dat op je Bureau zitten, ondanks de beslommeringen en verantwoordelijkheden, een vorm van alleen zijn is die je thuis niet hebt, behalve als je in je dagboek schrijft of de krant leest. De vader van L. werd dan door haar moeder naar ‘zijn hok’ gestuurd.

En waarom wil je alleen zijn? Omdat je anders de greep op de werkelijkheid verliest. Je moet je concentreren om ze allemaal bij elkaar te houden. De verklaring waarom sommige oude mannen zo zwijzaam worden.

Ik lees de commentaren bij de cassettebandjes.* Ze zijn heel persoonlijk. Dat van Rob valt me vooral op. ‘Vader is moe gestreden. Ik zal het verder alleen moeten doen.’ ‘En Eveline schrijft dat het nooit meer zo zal zijn als vroeger,’ zegt L. Ik herinner me dat niet. Ik lees het over en krijg plotseling tranen in mijn ogen.**

* Zie *Bevrijding*, p. 716 (dinsdag 30 juni 1987).

** Fassaert schreef bij zijn muzikale keuze (*Morgenstimmung* uit Griegs *Peer Gynt*): ‘Ik heb altijd een merkwaardige affiniteit met je gevoeld (...) maakt dat ik je afscheid (...) vooral zie als een persoonlijk verlies: vader is moegestreden, ik sta er nu voortaan alleen voor. Maar na een *Abendstimmung* volgt stevast weer een *Morgenstimmung* (...) Rob.’ Doelman schreef bij haar muzikale keuze (Haydns Klaviertrio F, Hoboken XV:2): ‘Als je goed luistert, kun je in deze muziek de afdeling herkennen: de viool is het kaartstelsel, de piano het onderzoek en de cello de biblio-

Toen ik bedankte, zat Marie te huilen. Ze had al die tijd recht tegenover me gezeten met een strak gezicht, zonder waar dan ook op te reageren. 's Avonds, bij het eten, ontbrak ze. Niemand was daar rouwig om. Evengoed een onbegrijpelijk, grillig, onvoorspelbaar en vooral gevaarlijk mens.

Vanavond komen Evert en Paul terug uit Ierland.*

'Ik zie er erg tegen op,' zegt ze.

'Waarom?' vraag ik, want ze is erg op hen gesteld.

'Ik wil rust.'

Ze belt Schiphol om te vragen hoe laat hun toestel aankomt. Acht uur. Dan zijn ze dus niet eerder dan kwart voor negen hier.

'Dan zullen ze toch niet meer komen?' zegt ze ongerust.

Dat weet ik niet.

'Dus jij denkt dat ze nog wel zullen komen?' zegt ze panisch.

'Ik weet het niet,' herhaal ik.

'Zoiets weet je toch? Je denkt toch iets!'

'Ik denk dat ze wel zullen komen,' geef ik toe.

'Hoe kan dat nou! Als ze nog moeten eten!'

Ik weet niet of ze nog gaan eten.

'Evert wil zeker nog eten! Ze gaan wel vaker zo laat eten!'

Dat is waar. Daar had ik niet aan gedacht.

'Dus jij denkt dat we met eten moeten wachten?'

'Dat denk ik natuurlijk niet.'

'Maar als je denkt dat ze nog komen, en ze moeten nog eten, dan verwachten ze misschien dat wij met ze gaan eten.'

theek. (Je kunt, als je dat zou willen, je voorstellen wie op welk moment de spelers zijn.) Op zichzelf zijn het alle drie heel mooie instrumenten, maar in het samenspel ligt hun bijzondere kracht: al pratend en relativerend inspireren en stimuleren ze elkaar voortdurend en intussen speelt ieder zijn eigen onmisbare partij. Als een Haydn-trio heb jij de afdeling opgebouwd. Wij zullen zorgen dat dat niet verloren gaat, alleen, zoals bij Haydn zal het trio nooit meer helemaal klinken. (...) Vergelijk *De dood van Maarten Koning*, p. 8-9.

* Vergelijk *De buurman*, p. 173-174.

Ik geef geen antwoord. Van dit soort gesprekken word ik radeloos.

‘Want de vorige keer zijn wij met hen gaan eten.’*

‘Dat was om zeven uur.’

‘Maar ze hadden wel gewacht.’

‘In ieder geval kunnen wij niet tot negen uur wachten.’

‘Waarom niet?’

‘Omdat ik dan hoofdpijn krijg.’

‘Het gaat er toch niet om of jij hoofdpijn krijgt? Het gaat erom wat zij denken.’

‘Dat weet ik niet, wat zij denken.’

‘Maar hoe weten we dan of we wachten moeten?’

‘Dat weten we niet. We moeten gewoon gaan eten.’

‘En als zij dan verwachten dat wij mee gaan eten?’

‘Dan hebben we al gegeten.’

‘Dus jij denkt dat ze dat niet verwachten?’

‘Dat weet ik niet en het kan me niet schelen. Als ik daar rekening mee moet houden word ik gek.’

‘En als ik er nou rekening mee wil houden?’

Ik zwijg. Ik weet waarachtig niet wat ik nog zeggen moet.

‘Want ik wil van hen uit denken,’ zegt ze.

‘Dat kan ik niet en dat wil ik niet,’ zeg ik beslist. ‘Ik wil gewoon doen wat ik zelf wil. Anders wordt het toch geforceerd?’

De telefoon gaat. Ton. Of ze met drie kwartier de krat bier en de platen van Jetses kunnen brengen. Afgesproken.

‘Wie denk je dat er komen?’ vraagt ze.

‘Ton en Hans.’

‘Waarom Ton en Hans?’

Dat weet ik niet. Ik denk het.

Drie kwartier later bellen ze aan. Ton en Hans. We zitten in de kamer. Ik zeg dat ik het afscheid heel leuk vond. Ik raak gespannen als het wat langer duurt. Het irriteert me dat L. zo zenuwachtig zit te praten. Ik stel vast dat ik ze allemaal aardig vind, maar dat ik alleen wil zijn.

* Zie *Bevrijding*, p. 708-709 (woensdag 27 mei 1987).

Als ze weg zijn trek ik me met de krat bier terug in het kleine kamertje, en noteer de flessen, na ze te hebben opgezocht in een bijgegeven boekje, op een stuk papier.

L. komt binnen om te kijken wat ik doe.

‘Blijf je hier de hele middag zitten?’ vraagt ze, wat ontstemd.

Ik voel het als een inbreuk op mijn privacy en begrijp dat ik me, net als Dorus die naast me ligt, in het kamertje heb teruggetrokken om een ogenblik alleen te zijn.

Als ik terugkom, breng ik de bijgegeven bierglazen naar de keuken en de platen naar de achterkamer. Ze komt achter me aan.

‘Waar ga je ze hangen?’ vraagt ze.

‘Voorlopig zet ik ze weg.’

‘Wat zeg je dat korzelig.’

‘Dat is niet de bedoeling,’ zeg ik, zo vriendelijk als ik maar kan. ‘Ik wil ze alleen even wegzetten.’

‘Maar daarom kunnen we er toch wel over praten waar we ze zullen hangen?’

‘Daar kan ik nou juist nog niet over praten.’

‘En als ik er nou over wil praten?’

‘Dan kan ik alleen luisteren, maar jij wilt dan natuurlijk dat ik ja of nee zeg en dat kan ik niet.’

‘En daarom praat je zo boos.’

‘Ik praat niet boos. Ik kan er alleen nog niet over praten.’

‘Was je op het Bureau ook zo?’

Zo was ik op het Bureau inderdaad ook. Als er iets nieuws over me heen kwam had ik geleerd om dat eerst opzij te leggen. Deed ik dat niet, dan werd ik zenuwachtig. Het overtuigt haar niet.

Ik ga op de divan zitten, zo zenuwachtig als een kraai. Dat bier, die platen, de foto's die ze hebben laten zien en waar ik opsta als een door de dood getekende oude man, de brief van Zender die ze gebracht hebben en waar ik niets van begrijp, dit dagboek waarin ik door hun bezoek midden in een zin ben blijven steken, het groeit me over het hoofd. Ik vraag daar begrip voor, maar

het irriteert haar zichtbaar. Ze vindt het idioot om zo te reageren. Is het ook! Ik sluit mijn ogen en probeer wat te slapen, maar ik word de situatie pas weer enigszins meester als ik dit schrift heb opgenomen.

‘De begonia heeft luis,’ zegt ze, terwijl ze de uitgebloeide bloemen verwijdert. ‘Dat komt omdat hij op de tocht heeft gestaan.’*

Ik voel daar een verborgen verwijt in.

‘Dat komt toch niet alleen van tocht?’ zeg ik.

‘Dat komt alleen van tocht!’

Ik kan me dat niet voorstellen, maar het lijkt me verstandiger om het zo te laten.

‘Geloof je me soms niet?!’

‘Ik dacht dat er ook wel andere redenen konden zijn.’

‘Dus je gelooft me niet! Het staat in mijn plantenboek.’

‘Dan is het zo,’ zeg ik onwillig.

‘Maar toch geloof je me niet! Toevallig weet ik meer van planten dan jij en heb ik er veel over gelezen, maar toch wil je het van mij niet aannemen.’

‘Dus planten die buiten staan kunnen nooit luis krijgen?’

‘Nee.’

‘Maar die krijgen toch ook wel eens luis?’

‘Als planten binnen staan krijgen ze luis omdat ze op de tocht hebben gestaan.’

Ik zwijg opnieuw. Ik zou nog kunnen zeggen dat als planten die binnen staan luis kunnen krijgen, dat planten die voor een open raam staan die dan ook kunnen krijgen, ook als het niet

* Op maandag 6 juli 1987 noteert Voskuils echtgenote in haar agenda: ‘begonia met zeep bespoten (en spiritus) na 8d. herhalen’. Op dinsdag 14 juli noteert ze: ‘begonia bespuiten’. De luizen namen daarna ook de hibiscus in bezit. Ze noteert op 19 juli: ‘hibiscus gespoten over 8d. herhalen’. Maandag 27 juli: ‘hibiscus spuiten tegen luis’. Haar verdelgingsactie werd op zaterdag 8 augustus voortgezet: ‘begonia spuiten tegen luis’. Vergelijk *De dood van Maarten Koning*, p. 21.

tocht, maar het lijkt me verstandiger dat argument niet aan te voeren.

‘Geloof je me nou of geloof je me niet?’ zegt ze ongeduldig.

‘Ik geloof je.’

‘Maar je zegt het op een toon alsof je het niet gelooft.’

‘Ik geloof je.’

‘Waarom trek je er dan zo’n kwaad gezicht bij?’

‘Ik trek geen kwaad gezicht.’

‘Vind je het niet leuk dat ik eens iets weet wat jij niet weet?’

‘Ja, dat vind ik leuk.’

‘Dat zou ik ook zeggen. Ik vind het in ieder geval leuk. Daarom vertel ik het je. Maar zoals jij dan reageert! Alsof je me op wil vreten!’

‘Ik reageer niet of ik je op wil vreten. Ik vind het leuk.’

‘Dus je gelooft het ook.’

‘Ja, ik geloof het.’

Ze gelooft me niet. Het gesprek gaat op deze toon nog enige tijd door en bloedt dan dood.

Ik begrijp toch niet dat het toestel van Paul en Evert pas om acht uur aankomt.* Volgens de dienstregeling zijn er veel meer toestellen.

‘Dus ik heb het niet goed gedaan,’ zegt ze.

‘Heb je Schiphol gebeld?’ vraag ik.

‘Natuurlijk heb ik Schiphol gebeld!’

‘Ik bedoel: niet de KLM?’

‘Nee, Schiphol natuurlijk.’ Ze laat me in de telefoongids zien wat ze gebeld heeft.

‘Dan begrijp ik het boekje niet.’

‘Bel jij dan als je vindt dat ik het niet goed gedaan heb.’

‘Ik zeg niet dat je het niet goed gedaan hebt, maar ik wil het begrijpen.’

‘Waarom bel je dan niet?’

‘Ik kijk straks nog wel eens in het boekje.’

* Vergelijk *De buurman*, p. 174-176.

‘Heb je nou al gekeken?’ vraagt ze een paar uur later.

Ik ben het vergeten en ga naar boven, naar het huis van Paul en Evert. Ik ga op mijn gemak bij het raam zitten en stel opnieuw vast dat ik behoefte heb alleen te zijn. Rustig aan dus maar. Ik verdiep me in de ingewikkelde codering en kom tot de slotsom dat het toestel van acht uur niet van British Airways is en dat er daarentegen om zeven uur wel een BA-toestel aankomt. Ik neem het boekje mee naar beneden. Ze staat in de keuken. ‘Lees maar voor,’ zegt ze, ‘want ik heb mijn bril niet op.’ Ik lees het voor.

‘Dus ze komen wel eerder,’ concludeert ze.

‘Ik zal eerst opbellen.’ Er wordt niet aangenomen. Ze komt achter me staan.

‘Hoe laat is het?’ vraag ik.

‘Kwart voor zes.’

‘Ze nemen niet aan.’

‘Zie je wel dat je eerder had moeten bellen? Ik heb het je nog gevraagd! Waarom doe je dat dan niet, als ik het je vraag?’

‘Omdat ik ervan overtuigd was dat je gelijk had.’

‘Maar je wilde het wel nakijken?’

‘Omdat ik het boekje wilde begrijpen.’

‘En nu is het te laat!’

Op dat ogenblik wordt de hoorn opgenomen. ‘Er komt geen toestel meer aan van British Airways,’ zegt de telefoniste. ‘Dat is om twaalf uur aangekomen. Er is alleen nog een toestel van de UK om acht uur.’

‘En dat toestel om zeven uur dan?’

Ze kijkt het na. ‘Dat komt uit Birmingham. Dat is een overstaptoestel.’

De zaak is opgelost. Dat nemen ze.

‘Wat moeten we nou?’ vraagt ze verontrust.

‘Nou gaan we eten.’

‘Maar moeten we dan niet wachten?’

‘Natuurlijk moeten we niet wachten.’

Ze is dat na enig heen en weer gepraat met me eens, maar dat ze nu misschien toch langkomen blijft haar verontrusten.

Vanuit het raam zien we ze thuiskomen. Evert scharrelt onhandig met zijn fiets, alsof hij hem zelf het trapje af zal tillen, maar eigenlijk om het te laten doen. Paul maakt de deur open. ‘Geef jij mij die fiets van jou nou maar,’ hoor ik hem zeggen.

‘Ja, hij is wel zwaar,’ zegt Evert.

Paul verdwijnt met de fiets in het souterrain, Evert houdt de fiets van Paul onhandig vast, alsof hij achter hem aan zal gaan, of toch maar niet. Op dat ogenblik zien we Slaghek aan komen lopen. We trekken ons terug.

Een half uur later bellen ze aan, allebei verkouden, wel bruin, maar ontzettend veel regen gehad. Ze zitten tot tien uur in de kamer en gaan dan bij Marrakech* eten. Ik kan van hun bezoek niet slapen, slaap ten slotte toch in, maar om vijf uur ben ik weer wakker, nog altijd wat nerveus.

vrijdag 3 juli. L. gaat naar Den Haag, naar Frans van Roza en naar Ans, die allebei bezig zijn aan kanker dood te gaan.** Ze gaat daar met grote vastberadenheid op af, eigenlijk het enige soort bezoeken dat ze met plezier aflegt. Tot ze hoorde dat ze ziek waren, is ze nooit bij hen op bezoek geweest, het zou niet in haar hoofd zijn opgekomen.

Ik rommel wat rond, tevreden, in mezelf gekeerd, zonder inbreuk van buiten. Tegen half vier ga ik het huis uit, naar het afscheid van Zweers in het kleine café op de Dam, naast de Nieuwe Kerk. Het is warm. Ze zitten binnen. Een rommelige, rumoerige ruimte. Zweers zit met zijn hele familie tegen de achterwand, een dubbelportret van Toon Hermans. Blok zit naast hem, daarnaast Van Marle, Jan Berns, Stolk, Jaap de Rooij. Af en toe zegt Blok iets gewichtigs dat in het rumoer verloren gaat.

* Marokkaans restaurant Marrakech, Nieuwezijds Voorburgwal 134.

** Frans Schmalen, echtgenoot van Roza Schmalen-Verwaaijen, volle nicht van Lousje Voskuil-Haspers, stierf op 5 augustus 1987, 76 jaar oud (‘Geen bezoek – Geen Bloemen’). Ans van Nassau, Noctua-studiegenote van Voskuils echtgenote, stierf op 19 mei 1989, 63 jaar oud (‘Geen bloemen, maar gaarne uw gift op gironummer: 26000 t.n.v. Koningin Wilhelmina Fonds te Amsterdam’).

De anderen zwijgen. Er wordt drank gebracht, er komen koekjes. Zweers zit met een wat debiele glimlach voor zich uit te kijken. Hij is dik geworden, gebruind, met rode konen. Van Marle spreekt hem toe. Hij heeft een harde, duidelijke stem, die de hele kring bereikt. En hij doet het aardig. Blok staat op. Hij heeft elders nog verplichtingen. Een gewichtig man. De stoel naast Zweers is leeg en blijft leeg. De familie Zweers, vrouw, dochter, schoonzoon, kleindochters is nu in een volledig isolement gedreven. Ik besef dat dat te gek is en ga in de stoel naast hem zitten. We zijn nu allebei gepensioneerd. Dat biedt een aanknopingspunt voor verbroedering. Het valt hem niet mee. Hij mist zijn weggetje 's ochtends naar het Bureau.* Je staat op. En wat dan? Dan zit je daar. Ik beaam dat. 'Wat?' zegt Van Marle die heeft zitten luisteren 'Mis je ons al?' – 'Ik kan het me indenken,' corrigeer ik. – 'En dan mijn vrouw, hè?' zegt Zweers. 'Die zegt af en toe "Ga jij nu maar eens even weg". Ik moet nu ook gaan fietsen.' Hij zegt het alsof hem niets ergers had kunnen gebeuren.

We praten over zijn hobbies. Ik vertel dat ik een lijstje heb met 29 karweitjes (intussen 33). Hij heeft er veel meer. Nu net heeft hij met een aantal mannen van de club een biljartzaal helpen inrichten. Ik vraag wat zijn gemiddelde is. 3.3. Niet gek. Vindt hij ook. Eén keer heeft hij 45 caramboles gemaakt. Toen had hij zeker een goeie dag. Of geluk. Ik informeer naar zijn caravan, die bij Nijkerk in de polder staat. Van Marle vraagt waarom hij daar niet is gaan wonen.

's Winters zeker,' zegt Zweers. 'Dat is me veel te koud.' Hij lacht smalend, alsof hij ons door heeft. We willen hem dood hebben zeker.

'Maar is er dan geen kachel?' vraag ik.

Natuurlijk is er een kachel. En een kleuren-tv. Hij kan zelfs Duitsland ontvangen. 'Maar bent u wel eens in de winter, midden in de polder, uit zo'n caravan gestapt? Man, de wind waait je om de oren!'

Terwijl we zitten te praten, stappen steeds meer mensen op.

* Zweers woonde in Amsterdam-West in de Plutarchusstraat, nr. 46. Hij kwam gewoonlijk met de auto.

Die gaan maar weer eens. De kring wordt kleiner. Ton, die al die tijd met de schoonzoon heeft zitten praten, schuift dichterbij. We praten over de vakantie, over Spanje, over de hond van Zweers, over de jeugd van zijn vrouw, die in een weeshuis heeft gezeten, over zijn schoonzuster, die directrice van het militair hospitaal is geweest en alle generaals onder haar vrienden telt. Van het Bureau zijn er intussen nog maar vier over. Ik zie dat het zo de verkeerde kant op gaat en zoek een passend slot. Terug naar ons pensioen. Voor de vrouwen is het misschien nog moeilijker. Zo zit de mijne nu al bijna een half uur met de andijvie te wachten. Een zo menselijk detail gaat erin als koek. Ik zie het aan zijn gezicht. ‘Wij eten ook wel eens andijvie,’ zegt hij. We staan op, schudden handen. We zullen elkaar zeker nog wel eens zien. Ik zou alleen niet weten wanneer.

Als ik thuiskom, zit L. met een borrel in de kamer. We eten spaghetti bolognese.

’s Avonds komen Paul en Evert met een grijze shawl voor L. en een boekje met foto’s van cottages voor mij.* Evert heeft de kaarten bij zich en wijst aan hoe ze gereden zijn, dag na dag. Het gaat langzaam en bedachtzaam. Toch nog vrij veel zon. Toen nog wel ja. Na een uur of anderhalf zegt hij: ‘Ja, misschien vinden jullie het wel heel vervelend, maar als je hem zelf gereden hebt, is het wel leuk.’

Natuurlijk! Ga door! Ik heb bovendien geleerd te luisteren en te wachten, misschien een verworvenheid uit de oorlog, toen je soms uren in de rij moest staan.

‘Jij moet nu niet alles door elkaar halen,’ zegt Paul als Evert in een verhaal over de aanschaf van Iers geld bij Schiphol begint en op een postkantoor in Westport uitkomt.

Evert kijkt hem wat verbluft aan.

‘We hadden het erover dat we bijna geen geld voor de trein gehad hadden,’ zegt Paul, ‘en dat was in Dublin.’

Even lijkt het of Evert boos zal worden, maar hij beheerst

* Vergelijk *De buurman*, p. 176-181.

zich en even later heeft hij zijn goeie humeur terug. ‘Jawel, lieve jongen,’ zegt hij, ‘vertel jij het dan maar.’

Ik lees Paul en Evert het stukje van Rob Fassaert voor, als voorbeeld van de commentaren die ik bij mijn afscheid gehad heb. Het is een aardig, heel persoonlijk stukje, maar terwijl ik voorlees, voel ik dat het hen niet interesseert. Paul gaat in een boek zitten bladeren en Evert verstart. Waarschijnlijk vindt hij het te persoonlijk en te psychologiserend. Alleen filosofische wijsheden alstublieft.

‘Evert vond het geloof ik niet zo leuk dat jij zoveel cadeaus hebt gekregen,’ zegt ze. ‘Ik vond het een beetje zielig eigenlijk. Omdat hij alleen maar een boek heeft gehad. Ik dacht nog: Moet je ze nou wel allemaal opnoemen? Elke keer dacht ik: Nou is het wel genoeg.’

‘Maar dat zou toch te gek zijn?’ zeg ik.

‘Ja natuurlijk. Dat kan natuurlijk niet. Maar ik vond het zielig. Daarom zei hij ook, toen je vertelde dat we Mexicaans gegeten hadden, dat het daar niet lekker is. Hij kon het niet goed hebben.’

Haar opmerking verrast me. Ik had ook even die indruk, maar ik zou het niet durven uitspreken, uit gêne, of uit onzekerheid. Zoiets denk je, en je denkt meteen dat het je eigen slechte gedachten zijn, al zou ik zelf een dergelijke jaloezie niet hebben.

zaterdag 4 juli. Pas als ik de douche koud draai, herinner ik me dat ik mijn haar had moeten wassen. Dat is me nog nooit overkomen. De zaterdag is al geen zaterdag meer. Dat gaat wel verdomd snel.

Het is net als gisteren stralend weer. We zouden naar Leiden kunnen fietsen en bij Koos kunnen eten, maar ik aarzel om dat voor te stellen. Onder het ontbijt weeg ik in stilte de voors en de tegens. We hebben het beloofd. Dan is het tenminste gebeurd.

Maar een grapje is het niet. En L. is niet zo gecharmeerd van voorstellen die eventuele plannen van haar doorkruisen. Ik kom er niet uit. ‘We zouden vandaag op de fiets naar Koos kunnen gaan,’ zeg ik ten slotte.

‘Naar Koos!’ zegt ze. Waarom in godsnaam naar Koos?’

‘Omdat we dat nog altijd doen zouden.’

‘Maar dat was toch niet serieus? Ik denk er niet over! Vandaag blijf ik thuis!’

‘Goed. Het hoeft ook niet. Het kan me niet schelen. Ik blijf net zo lief thuis.’ Het is ook een opluchting. Zo’n feest vind ik het ook niet. Het brengt rust, een zo grote zekerheid.

‘Als ik aan Koos denk, dan zie ik dat afschuwelijke gezoen met Jacqueline weer voor me,’ zegt ze, ‘en dat egoïstische gepraat over haar moeder. Ik vind het zo’n walgelijk mens. Het is al erg genoeg dat we haar hier moeten ontvangen. Stel je voor dat we haar ook nog zouden gaan opzoeken.’

‘We hebben het alleen beloofd.’

‘Ja! Dat zeg je dan. Als iemand almaar aan je hoofd zit te zeuren dan beloof je dat! Maar daarom doen we het nog niet.’

‘Het hoeft ook niet.’

‘Maar je stelt het wel voor.’

‘Omdat we er dan weer voor een poosje van af zijn.’

‘Met zo iemand als Koos ben je er toch nooit van af! En hoe had je je dat dan voorgesteld, op de fiets. Ik vind op de fiets naar Leiden veel te ver.’

‘Ik had gedacht om de fietsen daar te laten en morgen terug te rijden.’

‘En dan morgen weer naar haar toe zeker! Ik vraag me af waar je je verstand hebt.’

‘Nee. In de rijwielstalling van het station.’

‘Ik denk er niet over.’

‘Dat vind ik best. Ik dring toch ook niet aan? Ik vind het best om niet te gaan. Ik heb het alleen voorgesteld.’

Ze zwijgt even.

‘Nou, dan gaan we naar Koos,’ zegt ze dan.

‘Nee. We gaan niet naar Koos. We moeten er allebei zin in